

*Оцел В. Г.,
здобувач відділу проблем цивільного,
трудового і підприємницького права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України*

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВИКЛЮЧЕННЯ УЧАСНИКА З ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Анотація. У статті розглянуто питання щодо підстав виключення учасника з товариства з обмеженою відповідальністю. Детально проаналізовано підстави виключення учасника з товариства. Визначено правову сутність і характерні риси, притаманні кожній із підстав. Сформульовано висновки щодо порядку застосування кожної з підстав і запропоновано зміни до чинного правового регулювання.

Ключові слова: виключення учасника, підстави виключення, товариство з обмеженою відповідальністю, невиконання обов'язків учасника, цілі товариства.

Постановка проблеми. Виключення учасника з товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) є різновидом відповідальності учасника. Підстави такої відповідальності закріплено в чинному цивільному законодавстві України, проте їх регулювання не є досконалим, що спричинює виникнення великої кількості проблемних питань у правозастосуванні та відсутність єдиного підходу до фактичних обставин, наявність яких може призводити до виключення учасника з товариства.

Усе вищевикладене зумовлює необхідність дослідження передбачених чинним законодавством України підстав для виключення учасника з ТОВ, їх правової природи, що і є метою статті.

Питання виключення учасника з ТОВ щодо як його підстав, так і загалом ставало предметом дослідження таких вітчизняних і зарубіжних учених, як О.Р. Кібенко, В.М. Кравчук, Л.В. Кузнецова, О.А. Кузнецов, І.М. Кучеренко, Л.О. Новосолова, І.В. Спасибо-Фатеева, Є.О. Суханов, М.О. Тузов, А.В. Урюжнікова та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 3 ст. 100 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, учасник товариства в випадках і в порядку, встановлених законом, може бути виключений із товариства. Спеціальним законом, який установлює та регулює підстави й порядок виключення учасника з ТОВ, є Закон України «Про господарські товариства». Згідно з ч. 1 ст. 64 цього Закону, підставами виключення учасника ТОВ є систематичне невиконання або неналежним чином виконання обов'язків чи перешкоджання своїми діями досягненню цілей товариства.

Окрім двох зазначених вище підстав, ч. 3 ст. 144 ЦК України та ч. 2 ст. 52 Закону України «Про господарські товариства» закріплюють можливість виключення зі складу ТОВ тих учасників, що не внесли (неповністю внесли) свої вклади до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства.

Проаналізуємо кожну з вищенаведених підстав детально.

Систематичне невиконання або неналежним чином виконання учасником своїх обов'язків як підстава виключення учасника з товариства. Ставши учасником господарського товариства, особа отримує як права, так і обов'язки, виконання яких є необхідною умовою нормального функці-

онування товариства й досягнення поставлених перед ним цілей. Право не можна виокремлювати від кореспондуючого йому обов'язку, воно позбавлено сенсу, якщо йому не відповідає обов'язок [1, с. 227].

Перелік основних обов'язків учасників господарських товариств міститься в ст. 11 Закону України «Про господарські товариства» і ст. 117 ЦК України, а саме: додержуватися установчих документів товариства й виконувати рішення загальних зборів; виконувати свої зобов'язання перед товариством; не розголошувати конфіденційну інформацію про діяльність товариства тощо.

Оскільки відносини, які виникають між учасником і ТОВ, мають особливий характер або, як їх часто називають, є корпоративними, то якщо учасник не виконує покладені на нього обов'язки, до нього може застосовуватися особлива міра відповідальності – виключення з ТОВ.

Розглядаючи питання можливості закріплення установчими документами товариства широкого кола обов'язків учасника, М.О. Тузов зазначає, що конкретизація підстав виключення учасника з ТОВ можлива й в установчих, і у внутрішніх документах цього ТОВ. При цьому така конкретизація не буде доповненням підстав, якщо виражає їх так само, як «окреме» визначає «загальне» [2, с. 43].

Відсутність у чинному законодавстві України регулювання питань, пов'язаних із виконанням обов'язків, які виникають із відносин участі (корпоративних відносин), спричинює необхідність для визначення поняття «порушення виконання обов'язків» застосувати аналогію закону й із певними застереженнями поширити на них законодавчі положення, якими регулюються зобов'язальні правовідносини.

Відповідно до положень ст. 610 ЦК України, порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). Отже, невиконання зобов'язання – це невчинення особою дій, спрямованих на виконання вимог, які зумовлені зобов'язанням, або, навпаки, вчинення дій, від яких особа мала утриматись для його виконання. У свою чергу, неналежне виконання зобов'язання – це його виконання з порушенням умов, визначених у зобов'язанні.

Під час аналізу необхідності наявності вини учасника при порушенні ним власних обов'язків варто застосувати аналогію закону, який установлює підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, а саме положення ч. 1 ст. 617 ЦК України, згідно з яким особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

Окрім відносин, пов'язаних із участю особи в товаристві, між учасником і товариством можуть виникати інші, не пов'яз-

зані безпосередньо з участю відносини. Досліджуючи це питання, можна погодитись із Л.В. Кузнецовою, яка відзначає, що виключення з товариства може бути реалізовано як санкція за неналежне здійснення учасником повноважень одноосібного виконавчого органу тільки в тому випадку, коли у своїй якості ця особа тим чи іншим чином сприяє власним недобросовісним діям, наприклад, схвалює здійснення одноосібним виконавчим органом правочину, який завідомо потягне для товариства несприятливі наслідки, або, користуючись наявністю в неї необхідної для цього частки в статутному капіталі товариства, перешкоджає здійсненню іншими учасниками права на звільнення її із займаної посади, якщо про необхідність цього заявлено іншими учасниками у зв'язку з неналежним виконанням цією особою обов'язків керівника, а також в інших подібних випадках [3, с. 5–6]. Отже, варто підтримати точку зору, відповідно до якої виключення можливе лише на підставі невиконання (неналежного виконання) особою обов'язків, які покладені на неї як на учасника товариства.

Під час дослідження цієї підстави важливою є необхідність установлення ознак систематичності явищ невиконання (неналежного виконання) обов'язків. Незважаючи на не зовсім переконливу аргументацію обраної позиції, варто погодитись із Держпідприємництвом України, який зазначив, що невиконання чи неналежне виконання учасником товариства обов'язків, передбачених ст. 11 Закону України «Про господарські товариства» й (або) установчими документами, вчинене (допущене) учасником товариства три чи більше разів, може бути підставою для виключення його зі складу учасників товариства. Обґрунтовується ця позиція виключно посиленням на теорію права, відповідно до якої діяння (дія чи бездіяльність) вважається систематичним, якщо воно вчинено три чи більше разів, при цьому відсутні посилання на те, протягом якого часу така систематичність має відбуватись [4].

Для утворення систематичності порушення учасником ТОВ своїх обов'язків як підстави для його виключення важливим є строк, протягом якого така систематичність повинна мати місце. Поширюючи на відносини з участі в ТОВ загальні положення цивільного права, вбачається доцільним під час визначення ознаки систематичності порушення учасником своїх обов'язків урахувати лише ті з них, що вчинені в межах строку, передбаченого ЦК України для судового захисту прав та інтересів, – позовної давності. Згідно зі ст. 257 ЦК України, загальна позовна давність установлюється тривалістю у три роки. При чому, відповідно до ч. 1 ст. 261 цього Кодексу, перебіг позовної давності починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Звернення в цьому випадку до позовної давності має на меті захист інтересів учасників, оскільки в межах строку позовної давності суд може розглядати діяння учасника й надавати правову оцінку наявності або відсутності в його діянні ознак порушення своїх обов'язків. Установлення максимального строку врахування порушень учасником своїх обов'язків також сприятиме стабільності цивільно-правових відносин.

У свою чергу, не можна погодитись із позицією В.М. Кравчука, який хоча й посилається на необхідність застосування правил строку позовної давності під час визначення наявності в порушенні учасником ТОВ своїх обов'язків систематичності, проте обґрунтовує це тим, що негативні правові наслідки зберігаються лише протягом трьох років, оскільки саме в межах цього строку товариство, права та інтереси якого порушені невиконанням

(неналежним виконанням) обов'язків з боку учасника, вправі звернутись за захистом своїх прав. На його думку, вплив строку позовної давності є підставою для відмови в позові, що, по суті, є відмовою у визнанні порушення таким, що зберігає своє правове значення, а тому врахування цих порушень для виключення означало б надання юридичної значимості факту, який утратив характер правопорушення [5, с. 108]. Убачається, що вплив трирічного строку жодним чином не позбавляє права ТОВ звернутись за захистом своїх порушених прав через факультативність застосування строків позовної давності, крім того, вплив будь-якого часу не призводить до зникнення характеру правопорушення в діях учасника за умови його початкової наявності.

Перешкоджання учасником своїми діями досягненню цілей товариства. Ціль – те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти; мета [6]. Отже, слово «ціль» є синонімом слова «мета», яке є більш поширеним у правовому регулюванні.

Ст. 1 Закону України «Про господарські товариства» закріплює, що метою створення господарського товариства є одержання прибутку. Згідно зі ст. 84 ЦК України, метою господарського товариства є одержання прибутку й наступний його розподіл між учасниками.

Отже, у широкому розумінні метою (ціллю) ТОВ як різновиду господарського товариства є одержання прибутку та його наступний розподіл між учасниками. Відповідно до цивільного законодавства України, мета створення ТОВ може бути вказана в статуті, при чому встановлення будь-якої мети ТОВ обмежується лише наявністю прямої її заборони чинним законодавством. Убачається очевидним, що нормальний процес функціонування та здійснення підприємницької діяльності ТОВ варто зараховувати до так званої оперативної цілі діяльності товариства, оскільки без її досягнення неможливе виконання основної.

Наступним питанням, яке постає під час дослідження, є визначення ознак діяння, яке можна вважати таким, що перешкоджає досягненню цілей товариства. Відповідно до абз. 2 п. 29 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 № 13, вирішуючи питання про наявність факту перешкоджання учасником своїми діями досягненню цілей товариства, необхідно встановити, що поведінка учасника суттєво ускладнює діяльність товариства чи робить її практично неможливою [7]. Аналогічна позиція закріплена в абз. 3 п. 4.24 Постанови Пленуму Вишого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» від 25.02.2016 № 4 [8].

Необхідним є й з'ясування форми поведінки учасника, в результаті якої може здійснюватись перешкоджання досягненню цілей товариства. У ст. 64 Закону України «Про господарські товариства» зазначається, що учасник ТОВ може бути виключений, якщо він «перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства», тобто в цьому випадку законодавцем використовується поняття «дії», що свідчить про активний характер поведінки учасника та не включає в себе бездіяльність учасника.

Установивши необхідність наявності вини учасника в діяннях, на основі яких його може бути виключено з причини невиконання (неналежного виконання) ним свого обов'язку, вбачається за необхідне поширити вимогу щодо наявності вини учасника в учиненні ним дій, які перешкоджають досягненню цілей товариства. Аналізуючи форму вини учасника, можна зробити висновок, що дії, спрямовані на перешкоджання до-

сягненню цілей товариства, можуть учинитися учасником як умисно, так і з необережності. Це твердження виходить із того, що законодавство не містить вимоги щодо обов'язкової наявності умислу в діях учасника, які перешкоджають нормальному функціонуванню товариства. Виключення учасника є різновидом корпоративної відповідальності, мета якого – захист інтересів товариства й інших його учасників від протиправної поведінки певного учасника. У разі здійснення учасником дій, що перешкоджають нормальній діяльності ТОВ, для товариства й інших його учасників жодного значення не має форма вини учасника за умови її наявності в його діях. У такому випадку для товариства та його учасників мають значення лише ті правові наслідки у вигляді перешкоджання діяльності ТОВ, що настали або з високою вірогідністю можуть настати.

Варто зазначити, що, незважаючи на заперечення можливості притягнення керівника одноосібного виконавчого органу, який також є учасником товариства, до відповідальності у вигляді виключення зі складу ТОВ через невиконання ним своїх обов'язків на займаній посаді, такий учасник може бути виключений із товариства на підставі перешкоджання своїми діями досягненню цілей товариства, якщо такі його дії або бездіяльність призвели (з високою вірогідністю призведуть) до настання негативних для ТОВ наслідків.

Перешкоджання діяльності товариства, як правило, відбувається через неправомірні дії учасника, проте певні перешкоди в діяльності товариства в деяких випадках можуть виникати через дії, які мають правомірний характер. До таких дій можна зарахувати звернення учасника до правоохоронних і судових органів, проведення аудиту товариства тощо. Такі правомірні дії не можуть бути враховані як такі, що перешкоджають досягненню підприємством свої цілей, оскільки будь-які суб'єкти права мають у своїй діяльності керуватися нормами законодавства та не можуть обмежувати законні права й інтереси інших суб'єктів.

Виходячи зі змісту ст. 64 Закону України «Про господарські товариства», можемо констатувати, що необхідним для кваліфікації дій учасника як таких, що перешкоджають досягненню цілей товариства, є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями учасника та певними перепонами, що виникають у діяльності товариства.

Відповідно до положень абз. 1 п. 29 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 № 13, під час вирішення спорів, пов'язаних із виключенням учасника з товариства, мають бути досліджені всі обставини, пов'язані з виключенням учасника з товариства, встановлена наявність негативних для товариства наслідків у зв'язку з діями (бездіяльністю) учасника. Якщо негативні наслідки ще не настали, потрібно правильно визначити вірогідність їх настання. Необхідно встановити причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) учасника товариства й негативними наслідками для товариства [7].

Отже, наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями учасника та настанням негативних для ТОВ наслідків або значна вірогідність настання таких наслідків є обов'язковою умовою для можливості виключення учасника на підставі перешкоджання учасником своїми діями досягненню цілей товариства.

Убачається, що правова сутність перешкоджання досягненню цілей товариства як підстави виключення учасника з ТОВ полягає в тому, що такі дії з перешкоджання тягнуть за собою настання (значну вірогідність настання) несприятливих

наслідків для товариства та інших його учасників, хоча навіть можуть охоплюватись поняттям «невиконання» («неналежне виконання») учасником своїх обов'язків, не потребують для їх застосування як підстави виключення учасника з товариства утворення такої ознаки, як систематичність.

Невнесення (неповне внесення) учасником свого вкладу до статутного капіталу ТОВ. Окрім підстав, передбачених ст. 64 Закону України «Про господарські товариства», ч. 2 ст. 52 цього Закону та ч. 3 ст. 144 ЦК України, зазначають і те, що, якщо учасники до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства не внесли (неповністю внесли) свої вклади, загальні збори учасників можуть прийняти рішення про виключення зі складу товариства тих учасників, які не внесли (неповністю внесли) свої вклади, та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі.

Конституційний Суд України в рішенні від 05.02.2013 у справі № 1-рп/2013 зазначає, що закон імперативно врегулював питання щодо дій товариства в разі невнесення (неповного внесення) учасниками своїх вкладів до закінчення встановленого річного строку. Згідно з ч. 3 ст. 144 ЦК України, ч. 2 ст. 52 Закону України «Про господарські товариства», загальні збори учасників товариства приймають одне з таких рішень: про виключення з його складу тих учасників, які не внесли (неповністю внесли) свої вклади, і про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі; про зменшення статутного капіталу й про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі; про ліквідацію товариства [9].

Унаслідок аналізу положень ч. 2 ст. 52 Закону України «Про господарські товариства» та ч. 3 ст. 144 ЦК України можна дійти висновку, що таку підставу виключення учасника ТОВ, як невнесення ним (неповне внесення) свого вкладу до статутного капіталу до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства, не можна класифікувати як повністю окрему, самостійну підставу для виключення учасника, оскільки внесення вкладу до статутного капіталу є обов'язком учасника, що впливає із закону, ця підстава є невиконанням (неналежним виконанням) учасником свого обов'язку.

У свою чергу, можливість виключення учасника на підставі ч. 2 ст. 52 Закону України «Про господарські товариства» та ч. 3 ст. 144 ЦК України має таку відмінну рису, що таке виключення може відбуватися на підставі порушення одного обов'язку учасника й не потребує утворення такої ознаки, як систематичність.

Висновки. Систематичне невиконання або неналежним чином виконання учасником обов'язків, покладених на нього законодавством і/або статутом ТОВ, у зв'язку з участю в товаристві може бути підставою для його виключення за умови встановлення вини такого учасника.

Перешкоджання учасником своїми діями досягненню цілей товариства – це винне (умисне чи необережне) вчинення учасником протиправних дій, які суттєво ускладнюють діяльність товариства чи роблять її практично неможливою, і може бути підставою для виключення учасника з товариства.

Убачається за доцільне доповнити ч. 2 ст. 52 Закону України «Про господарські товариства» та ч. 3 ст. 144 ЦК України положенням про те, що рішення про виключення учасника у зв'язку з невнесенням (неповним унесенням) свого вкладу учасником протягом року з моменту вступу його до ТОВ є підставою для виключення учасника за рішенням загальних зборів не лише до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства, а й після спливу річного строку, відведеного для внесення

учасником вкладу до статутного капіталу ТОВ, незалежно від часу існування самого товариства.

Література:

1. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М. : Юр. литература, 1961. – 380 с.
2. Тузов Н.А. Основания исключения участника из общества с ограниченной ответственностью / Н.А. Тузов // Законодательство и экономика. – 2004. – № 8. – С. 36–43.
3. Кузнецова Л.В. Исключение участника из общества с ограниченной ответственностью / Л.В. Кузнецова // Вестник ВАС РФ. – 2006. – № 9.
4. Про розгляд листа щодо правомірності чи неправомірності рішення зборів учасників про виключення учасника з ТОВ : Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 12.05.2003 № 2859 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/fpart94/id:94414.htm>.
5. Кравчук В.М. Підстави виключення учасника товариства з обмеженою відповідальністю / В.М. Кравчук // Вісник прокуратури. – 2006. – № 9 (63). – С. 105–111.
6. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
7. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08>.
8. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 № 4 // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16>.
9. Рішення Конституційного Суду України від 05.02. 2013 № 1-рп/2013 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті

64 Закону України «Про господарські товариства» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-13>.

Оцел В. Г. Правовые основания исключения участника из общества с ограниченной ответственностью

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос об основаниях исключения участника из общества с ограниченной ответственностью. Детально проанализированы основания исключения участника из общества. Определены правовая сущность и характерные черты, присущие каждому из оснований. Сформулированы выводы о порядке применения каждого из оснований и предложены изменения в действующее правовое регулирование.

Ключевые слова: исключение участника, основания исключения, общество с ограниченной ответственностью, невыполнение обязанностей участника, цели общества.

Otsel V. Legal grounds for exclusion from a limited liability company

Summary. The article deals with the issue grounds for exclusion from a limited liability company. Conducted a detailed analysis of the grounds for exclusion from the company. Determined the legal nature and characteristics inherent in each of the grounds. Carry out the conclusions of the procedure of application and grounds of each of the proposed changes to the current regulation.

Key words: exclusion of member, grounds for exclusion, limited liability company, non-fulfillment of duties of member, aims of company.